

Landsmåls- och Folkminnesarkivet
Uppsala

20309

Västergötland

Skudene sn

Linnarsson, Linnar. 1949.

19/11 49.

ULMA: s frägel. M. 188 Vård och an-
vändning av vilda träd.

11 bl. 40 2 tecken.

Exc. OSD (W)

20309

Topphuggning av lövträd.Västergötland.

Förr i tiden fanns förhållandevis gott om askar, särskilt i ängarna och hagarna utmed ån / Nossan /. Alla fristående askar var topphuggna, ty på så sätt fick man mesta och bästa lövet, som användes till vinterfoder för får och hästar.

Hudene sn.

Sagesmannen erinrar sig särskilt att man i hans ungdom hade *en* gammal ask i en äng, som hette Pussa. Asken var grov och knotig, ty den hade skattats på löv sina "hundratals gånger."

Skörden ägde rum vart 3:je eller 4:de år. När det led mot den tiden på sommaren, att man skulle ta ihåll med lövhuggningen, hette det;

x - Nu blir dä te å t⁸ppa asker endera dan.

Sälgen kallades sarde, den hade likaså ett gott och närande löv och topphöggs. Lövet kallades sardelöv.

Så länge man hade får på gårdarna, fick såväl askar som andra topphuggna träd stå kvar. Men i och med att man upphörde med fårskötseln var dessa träd inte längre till någon nytta. Asken i Pussa lät ägaren säga till plankor, varefter en möbelsnickare i

Herrljunga fick göra en chiffonjé av det rosiga och granna virket. En tid rådde stark efterfrågan på sådant virke, vilket gjorde att bönderna sålde av sina askar. En annan orsak till att bönderna gått särskilt hårt åt just asken är den, att detta träd suger ut jorden hårdare än något annat.

Sagesman; Adolf Gustafsson, Stenunga-Loftsgården, Hudene, född där 1863, lever ännu.

Topphuggning av lövträd.Västergötland.

Södra Vånga.

Fristående björkar topphögs, varefter skotten skördades med vissa års mellanrum, förmodligen vart 4:de eller 5:te år. Även asken topphögs, men den förekom ej så allmänt. Skotten, som var särskilt friska och lövrika, bands samman till kärvar, vilka ställdes till tork i lador och skjul, så långt utrymmet medgav, ty genom tork inomhus behöll lövet sin ursprungliga friska doft och smak. Sådant löv ansågs även ha större näringsvärde än det, som torkat ute.

Riset efter lövkärven kallades smalaris / fårris /, det användes till bränsle i brygghuset. Vad som ej förbrukades där, kördes ut på gårdet och eldades upp, när våren kom.

Uppgiften gäller gården Bosarp i Södra Vånga. Här pågick skörd av löv till åren omkring 1910, möjligen även något senare.

Sagesman; Peter Borén, född i Bosark, Södra Vånga, numera handlande i Hudene, omkr. 50 år gammal. Enligt uppteckning hösten 1949. L. Linnarsson.

Skörd av lindebast.Västergötland.

Linden hölls i buskform, ty på så sätt hade man lättast för att skörda skotten. Lövet är särskilt näringsrikt, det ansågs t. o. m. överträffa askens, men det var mera sällan man hade råd till att skatta linden på löv, utan här var det barken med bastet, man i första hand intresserade sig för.

Hudene sn.

Vid beredning av lindebark till bast praktiserade man två olika metoder. Den allmännast förekommande metoden var att lägga ned barken i en s. k. blötedamm, där den fick ligga en eller kanske halvannan vecka. Den ruttna barken kunde därefter avlägsnas från bastet. Det på så sätt framställda bastet var förhållandevis mjukt och fogligt och kunde användas till spånad, av vilken man slog rep och högjordingar.

Den andra metoden var betydligt enklare. Man lät barken torka, varefter man bearbetade den ungefär som då man brätade lin. Barken flagade av, och basttågorna blev fria. Detta bast var grövre men var däremot betydligt starkare och kallades för kusmebast.

Varenda bonde, som hade tillgång på lind, skaffade sig under sommaren ejt tillräckligt stort förråd av bast på detta sätt. Kusmebastet användes till snoer / snören / och säckasimma / säcksnören /, ty på den tid, som nu är ifråga, fanns inga snören att köpa. Tog man inte vara på sina egna möjligheter, så stod man där.

Sagesman; Adolf Gustafsson, Stenunga-Loftsgården, Hudene, född där 1863 och är fortfarande bosatt på den fäderneärvda gården. Enligt uppteckningar hösten 1949. L. Linnarsson.

x Anm. Ordet kusmebast tycks tillhöra de i det närmaste bortglömda orden. Det är tidigare belagt genom en uppteckning efter Johan Mood, född i Källunga 1848, Namnet syftar förmodligen på styrkan / kusma = trolldom /.

Hur man satte båge på växande träd.

Västergötland.

Hudene sn.

Så länge alla redskap förfärdigades av trä, var bonden i hög grad beroende av lämpligt redskapsvirke. Råkade hästen t. ex. trampa på en skakel, så att den gick av, måste bonden ha virke i beredskap till en ny skakel. Varje omtänksam bonde hade ett förråd av upphugget och torrt virke för att inte stå strandsatt.

För en del redskap, såsom krok / årder / och slädmedar, erfordrades bågformigt vuxet virke. Eftersom dylikt virke ej alltid motsvarade förbrukningen, ingrep man ej sällan för att med konstlade medel få träden att växa i båge. Vilde man sätta båge till ett kroksbug, uppsökte man en ungbjörk eller björktelning, som redan hade god början till en dylik båge. Sådana björkar fanns vanligtvis gott om på gamla gropavalla / hägnader med grop på den yttre sidan /. Roten hade här sitt läge i sidled, men stammen strävade uppåt; kröken fanns alltså, det gällde blott att få den tillräckligt stor. Ett sätt var följande;

Man lade en så pass stor sten i gropens botten, att den bildade ett undre stöd för den vågrätt liggande stamdelen. Sedan lade

man en mindre sten på ömse sidor om stammen samt en större sten ovanpå dessa. Den senare stenen måste vara så tung, att den höll stammen på sin plats. På så sätt tvingade man ut stammen i en större båge utan att skada eller hindra den i växten. Fanns ett närstående större träd, band man upp stammen till det båglagda trädet i detta. Man kunde även driva ned en stör och binda upp ungbjörken vid den. Som bindsle användes en eller ett par vridna vidjor. Efter ett eller ett par år intog stammen upprätt ställning utan stöd. Var det fråga om kroksbug, kvistade man tid efter annan upp stammen för att få en med bågen sammanhängande krokastock.
 x Lyckades man ej med detta, fick man sköta / skarva / samman bågen med en lämplig stock från ett annat träd, ty själva stocken måste vara rakvuxen.

På gropavallarna kunde man även förse sig med åtskilligt annat virke. Nya liaknagga / handtag / tarvades så gott som årligen. Virke till sådana fanns som regel gott om på vall- och dikeskanter. En och annan gång fann man kanske även virke till en bra käpp med krycka, som naturen själv format.

Behövde man virke till en slagval i prägel~~n~~ / slagan /, såg man sig om efter en sådan i någon ekbuske, som vuxit upp omkring en gammal ekstubbe. Slagvalen höggs upp med roten, ty det var den tjocka och sega rothalsen, som gav valen den rätta styrkan och tyngden. Rotändan band samman fibrerna i stamdelen.

Den del av slagan, som man höll i handen, hånvaln / hån = hand /, var däremot av björk, som var ett lättare virke.

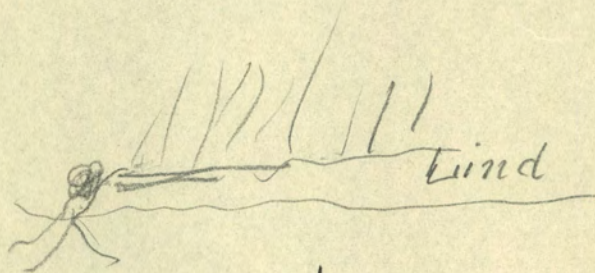
Sagesman; Johan Björkegren, född i Hudene 1870 och är fortfarande bosatt i denna socken. Sagesmannen erinrar sig att hans fader Anders Petter Björkegren, född i nämnda socken år 1828, skaffade sig virke på sätt som här beskrivits.

Enligt uppteckning hösten 1949. L. Linnarsson.

Björkegrens
egen teckning

Björk

Lind

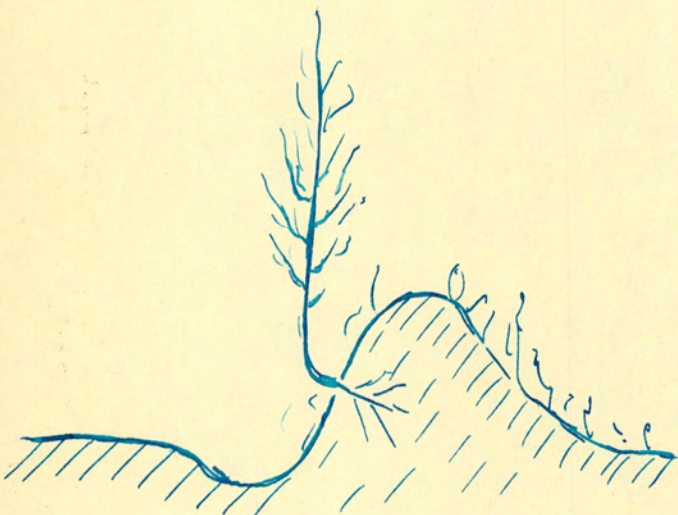
i Björkegren

1870 2/3

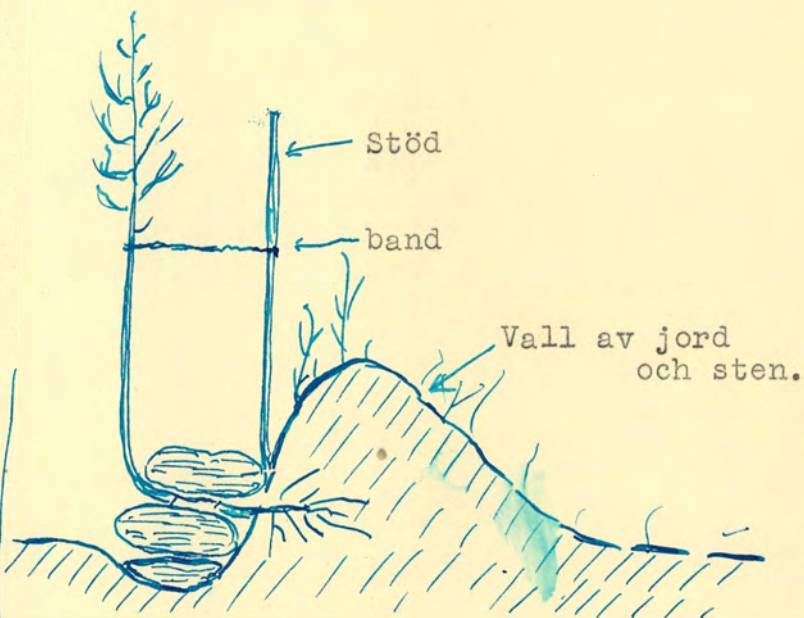
F. I. LINDGREN

Träd med rot i sidled

Träd med rot i sidled

1.

2

Med hjälp av stenar har man åstadkommit en större krök på ungbjörken än den ursprungliga.

Båge på växande träd.

Johan Andersson från Mosslanda i Skölvne erinrar sig likaså att man i hans fars tid brukade sätta båge på växande träd för att få redskapsvirke. Det var mest unga björkar, som man satte båge på, för de är böjliga och fogliga. Den ene praktiserade en metod, den andre en annan, huvudsaken var att man lyckades böja ungträdet utan att hindra växten. Först och främst var det goda kroksbug, som bönderna intresserade sig för. Sådana hade de bruk för varenda en.

Klenare virke, såsom eksvegar till käppar, kokade man mjuka och böjde dem därefter. Man satte båge på så sätt att man lade det i form eller band upp det.

Sagesmannen är en 75 års man.

Enlag.Västergötland.

Enlag kokades av färska och gröna enriskvistar med vidsittande bär, ju rikligare med bär på kvistarna, desto bättre. Enlagen ansågs vara ett verksamt medel mot gikt och liknande åkommor. Man drack och man badade i sådan lag.

Hudene sn.

Vidare var enlagen ett viktigt rengöringsmedel på den tiden, då man inte hade annat än träkärl, ty lagen drog till sig syran i träet. Träfat, drickstunnor, smörkärnor och saltbaljor skurades allt emellanåt med enlag för att bli friska och användbara. Träsilarna, med vilka mjölken silades, kokades i enlag.

Enlag användes även som dryck för kalvarna; de växte bra och lade på hullet av sådan dryck.

Sagesman; Emil Svensson, Brantaråsen, Hudene, född där 1871, död sedan några år tillbaka. Uppteckning från 1930-talet.

L. Linnarsson.

Enbärdricka och enbärssirap.Västergötland.

Hudene sn.

x Skörden av enbär var ej den minst viktiga. Det tillgick på så sätt att man bredde ut skynken runt omkring den buske, vars bär man ville skörda. Skörden försiggick fram på sensommaren, då bären var fullt mogna. Gren efter gren böjdes ned, varefter man slog på den med en käpp. Detta kallades att slå enebär. Endast de fullt mogna bären lossnade. Sedan dessa rengjorts från insekter, barr och skräp, krossades de med en rund sten i ett tråg, varefter massan kokades dels till enbärdricka för eget bruk, dels till enbärssirap, som man sålde till Borås-bygden, eller ock bytte man sig till blåar och lin för den från linodlare i Mark. Enbärssirapen var ganska tjock och söt, om den var rätt kokad. Den var god den, och hälsosam.

Sagesman; Emil Svensson, Brantaråsen, Hudene, född där 1871, död sedan några år tillbaka. Uppteckning från 1930-talet,
L. Linnarsson.